

DE LOOFHUT EN HET
LOOFHUTTENFEEST IN DEN
EGYPTISCHEN CULTUS

DOOR

W. B. KRISTENSEN

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 56, SERIE B. N°. 6

AMSTERDAM — 1923

Bibliothèque Maison de l'Orient

150046

DE LOOFHUT EN HET LOOFHUTTEN- FEEST IN DEN EGYPTISCHEN CULTUS

DOOR W. B. KRISTENSEN

Op de muren der Egyptische grafkamers, vooral uit het Nieuwe Rijk, ziet men meermalen voorstellingen van den tuin van den overledene, waarin een of meer priëlen opgericht zijn. Deze gebouwtjes zijn in den regel zeer schematisch voorgesteld, zoodat de bijzonderheden van bouwtrant en inrichting ons meestal ontgaan. De lijnen van den achterwand en het dak zijn steeds duidelijk opgetrokken. In den regel ziet men ook de palen, waarop het dak aan de voor-

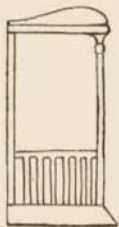

Fig. 1.

zijde rust (fig. 1¹⁾); deze zijn er echter niet altijd bijgeteekend. Uit een voorstelling in 't museum te Berlijn blijkt, dat althans in enkele gevallen stevig riet of rieten bundels als hoekpalen dienden; daartusschen werden matten aangebracht, die dan de wanden vormden. Naar voren was het priëel open, dikwijls ook aan beide zijden.

Anders moeten de tuinhuizen in den vroegeren tijd er hebben uitgezien, te oordeelen naar het teeken waarmee het Egyptische woord voor „priëel”, *sh*, van ouds gedetermineerd wordt. Het stelt een hut met een paal midden onder het dak voor (fig. 2). Die vorm kennen wij ook uit vignetten bij funeraire teksten. Vooreerst wensch ik toch de aandacht op de genoemde voorstellingen

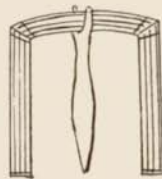

Fig. 2.

¹⁾ Rosellini, *Mon. Civili*, pl. 69.

in de graven te vestigen; ik geloof dat zij onze belangstelling wel verdienen.

Eigenaardig is de rijke versiering van sommige dezer priëlen met boomtakken en vruchten. Groote takken schieten hoog boven het dak uit of liggen er over heen; zij zijn ook aan de voorzijde of langs de wanden aangebracht. Binnen in dezelfde priëlen hangen takken of vruchten, meestal druiventrossen, van de zoldering naar beneden (fig. 3¹⁾; ook fig. 5, 10

Fig. 3.

en 12). Wij hebben alle reden om hier van loofhutten te spreken.

In de voorstellingen op de grafmuren vindt men ze doorgaans in verband met funeraire scenes (fig. 4²⁾). Reeds in de 3de dynastie wordt de doode afgebeeld zittend onder het uiterst schematisch geteekende dak van het tuinhuis, waar hij, volgens het bijgevoegde opschrift, „het doodenoffer van de loofhut” (*pr hrw n sh*) ontvangt³⁾. In latere tijden toonen vooral de rouwklachten der aanwezigen, in en buiten de hut, het funeraire karakter der voorstelling duidelijk aan (fig. 3). Dat bewijst nog niet, dat deze loofhut een specifiek

Fig. 4.

¹⁾ *Zeitschrift*, XXXIII (1895), ad blz. 24.

²⁾ *Mission au Caire*, V, blz. 477.

³⁾ *L. D.*, II, pl. 6.

funeraire beteekenis had. Het leven na den dood werd in velerlei opzicht aan het leven op aarde gelijk gedacht. Ter verklaring van de afbeeldingen zou men daarom wel kunnen aannemen, dat de afgestorvene van zijn vroeger bezit, zijn loofhut, gebruik maakt, om in de mooie tuinomgeving zijn maaltijd te nuttigen en na de vermoeienissen van den dag uit te rusten. Wij zouden dan alleen met illustraties van het gewone leven van den rijken Egyptenaar te maken hebben. Inderdaad stellen, zoover ik weet, alle moderne schrijvers, die het onderwerp hebben besproken, zich de zaak op deze eenvoudige wijze voor. Ik geloof ten onrechte.

Laat mij er vooreerst op wijzen, dat behalve de doode ook de god der doden, Osiris, in de loofhut voorgesteld wordt. Een bekende funeraire papyrus uit Memphis, dagteekend uit de 18de dynastie, levert daarvan een voorbeeld. De god zit in de hut waar druiventrossen van het dak neerhangen en lotusbloemen aan het bovenstuk der hoekpalen

Fig. 5.

bevestigd zijn ¹⁾ (fig. 5). Volgens den tekst ontvangt hij daar van zijn zoon Horus de rijke opbrengst van den Egyptischen bodem ten offer. Horus heeft, zoo lezen wij, voor zijn vader de velden bebouwd en van water voorzien, en nu brengt hij hem het land van het Zuiden en Noorden met alles wat daarop leeft, het wild en de overvloed der vegetatie, alle planten en graansoorten, ook het water der overstroming. Dit offer aan Osiris kan ons niet bevreemden, wanneer wij ons herinneren, dat deze stervende en verrijzende doodengod de god was van de vegetatie. Op zijn

¹⁾ Naville, *Todtenbuch*, I, pl. 196.

feest vormde men zijn beeld uit deeg en legde het op boomtakken in de kist, die *hesep*, „de bebouwde aarde”, bepaaldelijk „de wijntuin”,¹⁾ genoemd werd²⁾ (fig. 6); bekend zijn

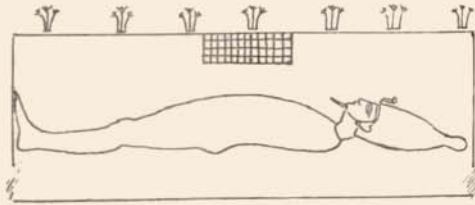

Fig. 6.

ook de voorstellingen van den gestorven Osiris, uit wiens lichaam de planten opgroeien. Aan den god der vegetatie, in de loofhut gezeten, brengt dus Horus het vegetatie-offer. Het is haast ondenkbaar, dat deze hut, met hare druiventrossen en bloemstukken, niets te maken zou hebben met het karakter der voorgestelde scene. De bedoeling is blijkbaar, dat de god van den plantengroei het plantenoffer ontvangt in de woning die zijn wezen als plantengod openbaart. De loofhut is de natuurlijke woning van den god der vegetatie. Zij is de aardhut, waarin het leven der aarde verderd wordt.

Een interessante voorstelling van de loofhut van Osiris ziet men in den Dendera-tempel. De verrijzende god is afgebeeld in een schematisch geteekende hut of kist van riet of jonge plantenstengels; Horus zit vóór zijn vader en reikt hem een bloem, het teeken van het zoeven genoemde plantenoffer, dat Horus aan Osiris in de loofhut brengt³⁾ (fig. 7). Blijkbaar heeft de teekenaar, met souvereine minachting voor wat wij werkelijkheid noemen, zich ten doel gesteld het wezenlijke (de idée) van de loofhut te illustreeren. Hij

¹⁾ Brugsch, *W. B.*, blz. 995, en *Suppl.*, blz. 852.

²⁾ Mariette, *Dendera*, IV, pl. 35.

³⁾ Mariette, *Dendera*, IV, pl. 65. Horus heet daar „de jonge (d.i. verrijzende) bij het bloeien der aarde”.

heeft willen vertellen, dat het rieten huisje het graf en de plaats der verrijzenis van Osiris, den god der vegetatie, is.

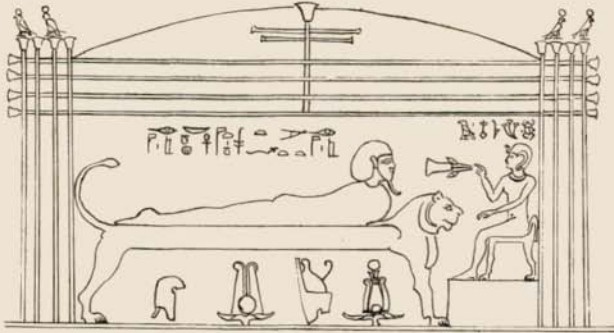

Fig. 7.

De Dendera-voorstelling dagteekent uit zeer laten tijd. Maar het denkbeeld is overoud. In de pyramideteksten lezen wij: „Horus heeft zijn loofhut (*sh*) over U heen gevlochten”¹⁾; en op een andere plaats: „de loofhut van den doode (den koning of Osiris) is uit *iaru*-riet gevlochten”²⁾. Deze uitspraken hadden zeer goed bijschriften bij het Dendera-beeld kunnen zijn.

Ook met een anderen god, namelijk Ptah van Memphis, is de loofhut verbonden, met hem zelfs nauwer dan met Osiris. Men schrijft den naam van Ptah dikwijls met een hiëroglief, die den god in de loofhut voorstelt. Zoo reeds op den Palermosteent uit de 5de dynastie (fig. 8). En waar Ptah met andere goden samen afgebeeld is, krijgt alleen hij de loofhut tot woning³⁾. De reden ligt voor de hand. Ptah was de aardgod en bepaaldelijk de

Fig. 8.

¹⁾ *Pyr.* 2100.

²⁾ *Pyr.* 130.

³⁾ Zoo in Abydos, waar Horus, Isis, Osiris, Amon, Harmachis en Ptah hun eigen cultus-vertrekken bezitten en daarin voorgesteld zijn. Alleen Ptah heeft daar de loofhut. Zie ook Lanzzone, *Diz.*, tav. 15 en 16, waar Ptah met andere goden samen voorkomt, maar alleen hij in de loofhut staat.

god van de voortbrengselen der aarde, de vegetabiele levens-

Fig. 9.

middelen, die dikwijls vóór hem afgebeeld zijn ¹⁾ (fig. 9). De loofhut van Ptah is dus dezelfde als die van Osiris. En omdat hij de aardgod was in engeren zin dan Osiris, wiens wezen zich ook in andere natuurverschijnselen openbaarde, is de bijzondere nauwe relatie van Ptah tot de loofhut goed te begrijpen, wanneer de hut inderdaad den tempel der vegetatie voorstelt.

Ik geloof dat ook het gebruik van de loofhut in den funerairen cultus zoo verklaard moet worden. Het is waar, dat de voorstelling van den afgestorvene in de loofhut een tafreel uit het dagelijksch leven nabootst. Maar dat is niet de hoofzaak. Wij mogen niet vergeten, dat de gestorven mensch een Osiris wordt; wat voor den eene geldt, dat geldt ook voor den andere. Is de loofhut van Osiris een tempel der vegetatie, dan is zij dat ook voor den doode. Hij neemt daarin plaats, omdat zijn dood en verrijzenis, gelijk de dood en verrijzenis van Osiris, met het aardleven verbonden werden gedacht.

In dat licht beschouwd krijgt het bovengenoemde „doodenoffer van de loofhut” een heel bijzondere beteekenis. Maspero ziet er niets anders in dan een imitatie van de versnapering, die de welgestelde Egyptenaar zich wel soms in het tuinhuisje liet opdienen. De vergelijking met de Osirisvoorstellingen leert ons iets anders. Het „doodenoffer van de loofhut” kan niet gescheiden worden van het offer dat Osiris in de hut ontvangt, het vegetatieoffer, dat het leven van den Egyptischen bodem vertegenwoordigt. Dit funeraire loofhuttenoffer is dikwijls afgebeeld. Men ziet dan de hutten vol gestapeld met allerlei voortbrengselen der aarde, zoowel

¹⁾ Naville, *Todtenbuch*, I, pl. 94.

eetwaren als bloemen en loofwerk (fig. 10)¹⁾. Gewone voorraadschuren kunnen hier niet bedoeld zijn. Het is niet bekend, dat de Egyptenaren hun eetwaren in priëlen opsloegen; in

Fig. 10.

ieder geval deden zij er dan wel geen bloemen en boomtakken bij. Men heeft de, in de teksten zoo dikwijls genoemde, levensmiddelen van den aardgod Ptah in de loofhut afgebeeld, de symbolen van het aardleven in den tempel van den god der vegetatie. Met dat aardleven nu is het leven niet alleen van Osiris, maar ook van den gestorven mensch identiek. Gelijk de koning (Seti I, Ramses II en III) voorgesteld is omgeven door het loofwerk van den boom, waarop zijn eeuwig leven geschreven staat, zoo kon ook het leven van den gestorven mensch met het leven van den boom of van planten vereenzelvigd worden. Vooral wanneer zijn ambt hem met de zorg voor de heilige graanschuren en boomgaarden van Egypte had belast, lag het voor de hand zijn onsterfelijkheid op die wijze aanschouwelijk te maken. Het geheele graf van Sennefer, den inspecteur der boomgaarden onder Amenophis II, is als een loofhut met druiventrossen onder het dak gedecoreerd, en zelf is hij in het loofwerk van een levensboom afgebeeld, terwijl hij in de hand een bloem houdt, waarvan hij den geur inademt²⁾

Fig. 11.

¹⁾ Naar Otto Puchstein, *Die ionische Säule*, blz. 20.

²⁾ *Rec. de Trav.*, XXII (1900), blz. 96.

(fig. 11). Hij sterft en verrijst in de vegetatie, gelijk Osiris en de koning. De boom en de bloem vertegenwoordigen het aardleven; ook aan den verrijzenden Osiris werd de bloem gereikt.

Een merkwaardig voorbeeld van deze symboliek levert een onlangs gepubliceerd relief uit het graf van Chaemhat, 18de dynastie ¹⁾. Wij zien daar de gewone loofhut van den doode, met brooden en planten er vóór opgestapeld; een priester verricht de heilige handelingen vóór de hut, en achter hem knielen jammerende vrouwen. Maar in de hut is

Fig. 12.

Chaemhat zelf niet voorgesteld; daarentegen ziet men een groot bloemstuk op den stoel en een ander er tegen aan staan (fig. 12). Zonder eenigen twijfel vertegenwoordigen deze bloemstukken den doode. Zij stellen zijn verrijzenis voor, die met de verrijzenis der vegetatie identiek is, en die daarom in de loofhut, het aardhuis, plaats vindt.

Een bewijs voor de juistheid van deze opvatting zie ik in het eenvoudige feit, dat een gewone term voor „bloemstuk” in de godsdienstige taal *ānch*, „leven”, is. Die beteekenis was algemeen bekend. Onder de dragers van rietbundels en bloemen op de muurschildering van een graf uit 18de dynastie loopt ook iemand met een kolossaal bloemstuk in den vorm van een *ānch*-teeken ²⁾ (fig. 13). Elders worden hooge bloemstukken, uit papyrus- en lotusplanten samengesteld, door een *ānch*-teeken (van armen voorzien) omhoog gehouden en voor het gelaat van den god ge-

¹⁾ Wreszinski, *Atlas*, Taf. 209.

²⁾ *Ib.*, Taf. 339.

plaatst¹⁾. Volgens een bekende Dendera-voorstelling richt de aardslang, ook „het leven der aarde” genoemd, zich uit een

Fig. 13.

lotusbloem op. En zoo voorts. Ook in andere godsdiensten der oudheid was de lotus een symbool van verrijzenis. Maar vooral in Egypte kreeg deze plantensymboliek een buitengewoon ruime toepassing. Tallooze malen ziet men de bloemen en bloemstukken aan goden en gestorven menschen aangeboden of bij godsdienstige plechtigheden rondgedragen²⁾ (fig. 14). Ongetwijfeld waren de Egyptenaren groote bloemenvrienden. Maar als dat de eenige oorzaak was van het opvallend veelvuldige gebruik van bloemen en planten in den cultus, dan zou het van een aesthetische sentimentaliteit getuigen, die in verband met de godsdienstige practijken onbegrijpelijk is. Inderdaad staat de zaak anders. Naast of boven het aesthetische natuurgevoel heeft het godsdienstige natuurgevoel zich doen gelden. In den plantengroei

zag men het onvergankelijke leven der aarde zich openbaren. Met dat goddelijk leven vereenzelvigd zich de doode.

Zoo krijgen, naar ik meen, ook de plantenzuilen — of juister de plantenbundels — der loofhutten en kiosken een bijzondere beteekenis. Met hun soms zoo grillig samengestelde bloemcapiteelen leveren zij het beeld van hooge bloemstukken, waarvan ieder Egyptenaar de godsdienstige beteekenis kende.

¹⁾ Zoo in den tempel van Ramses III, Karnak, rechter muur van den voorhof (ongepubliceerd).

²⁾ Wilkinson, *Manners and Customs*, III, pl. 69.

Met den vorm van de loofhut komt geheel overeen de hieroglyph voor Opper-Egypte, de zuidelijke *itert*. Het teeken

Fig. 14.

stelt een kapel of een naos van gewoon model voor; ook kisten ter berging van voorwerpen bij den funerairen cultus hebben dikwijls denzelfden vorm. Het schijnt, dat over den naos soms een kleed gelegd is. Fig. 15 geeft

een voorstelling van typen in het Oude en het Middel-rijk aangetroffen.¹⁾ Algemeen neemt men aan, dat deze naos het

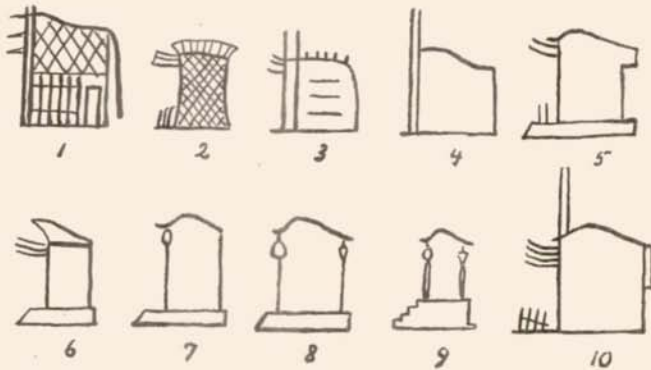

Fig. 15.

præhistorische woonhuis is, een hut van vlechtwerk, waarvan het dak, ter afvloeiing van het regenwater, naar de achterzijde iets afloopt. Men meent dan, dat de god oorspronkelijk

¹⁾ N°. 1, Petrie, *Royal Tombs*, II, pl. 16; n°. 2, Mariette, *Mastabas*, blz. 74; n°. 3, Schäfer, *Bruchstück* (Palermo-steen), blz. 36; n°. 4-9 uit *Pyr.*-teksten; n°. 10 Petrie, *Meidum*, pl. 9 en 17.

in een gewoon huis verblijf hield, en dat hij daarin bleef wonen, ook nadat de menschen zich geriefelijker waren gaan inrichten. Of de theorie juist is? ik weet het niet, en ik twijfel er aan of iemand het weet. Wie over oorsprongen spreekt heeft vrij spel.

Veel meer interesseert ons het gebruik en de beteekenis van dit tempeltje in historische tijden. Is zijne overeenkomst met de loofhut tot den vorm beperkt, of betreft zij ook de godsdienstige denkbeelden met de loofhut verbonden? Ik geloof dat het laatste het geval is.

Het staat vooreerst vast, dat deze naos in het Oude Rijk een uit riet gevlochten huisje was. Verschillende afbeeldingen toonen dit duidelijk aan. Zelfs kon zijn teeken als variant van de gewone hieroglyph voor „vlechten” dienen ¹⁾.

Vervolgens is een zijner namen *minu* ²⁾, een woord dat ook „herder” beteekent ³⁾. Inderdaad schijnt de naos als een herdershut (*Βουκόλιον*?) opgevat te zijn. De pyramideteksten spreken namelijk van „de loofhut van den herder (*sh minu*) op den hoogen bodem (*hrj ib htj*)” ⁴⁾. De hooge bodem beteekent waarschijnlijk de hooger liggende en daarom droge plek in de moerassige deltaxtreken, waar de Egyptische herder zich met zijn kudde zoo dikwijls bevond. Afbeeldingen en teksten illustreeren zijn taak in dit met hoog papyrusriet begroeide waterland. Hij leidt de runderen door de diepe plassen en draagt het kleine vee op zijne schouders over het water heen. Dat tafreel nu blijkt in de godsdienstige (of mythologische) beeldspraak te zijn overgegaan. De watergodin *Kbht*, de dochter van Anubis, „neemt den doode op hare schouders en zet hem op den hoogen grond neer, gelijk de

¹⁾ *Pyr.* 1462. De onzekerheid betreffende de voorafgaande letters (zie *Z.* 47 (1910), blz. 46, noot 1) doet hier niets ter zake.

²⁾ In fig. 15 zijn de nummers 6, 7, 8 en 9 (*Pyr.* 1867, 2069, 771 en 496) determinatieven van *minu*.

³⁾ Gardiner, *Z.*, XLII (1905) blz. 116 vgg.

⁴⁾ *Pyr.* 496.

herderin de kalveren helpt" ¹⁾). Ook Anubis zelf, de psychopomp, heet de herder, en het is wel geen toeval, dat hij juist in die eigenschap met zijn welbekenden naam „Heer der goddelijke loofhut" genoemd wordt ²⁾). De voorstelling moet dan wel deze zijn, dat gelijk de herder de kudde door het water naar de weide leidt en zijn rieten huisje ³⁾ op het hooge vruchtbare land opricht, de psychopomp de wegen voor de afgestorvenen opent en hen naar de *iaru*-velden (de papyrus-riet velden) der zaligen brengt, waar de planten weelderiger groeien, dan levende menschen ooit hebben aanschouwd. Daar is „de goddelijke loofhut van Anubis", de tempel van het verrijzend aardleven, opgericht.

Aan het papyrusriet, dat bij den bouw van deze loofhut dienst deed, hebben de Egyptenaren in hun godsdienstige beeldspraak een bijzondere beteekenis gehecht. Ter verklaring daarvan zij er aan herinnerd, dat de papyrus een van de nuttigste planten in Egypte was. Zij leverde het materiaal niet alleen voor het maken van wat wij papyrus noemen; ook talrijke voorwerpen voor dagelijksch gebruik waren uit papyrus vervaardigd; zelfs bij den bouw van huizen en booten was zijn riet onmisbaar. Maar wij moeten ook rekening houden met den indruk, dien de ongelooflijk weelderige groei der papyrusplanten in de Deltastreken op de Egyptenaren heeft gemaakt. De talrijke afbeeldingen van die oerboschachtige vegetatie getuigen daarvan. Het is niet te verwonderen dat men het papyrusriet met zijn bloemenkroon als een zinnebeeld van plantengroei in 't algemeen beschouwde. De hiëroglief *wad*, met de beteekenis „groen, frisch zijn, gedijen", stelt de papyrusplant voor. En hoewel zij voor

¹⁾ *Pyr.* 1348. Breasted heeft deze plaats verklaard, *Religion and Thought in Anc. Eg.*, blz. 88 en 113.

²⁾ *Pyr.* 896; vgl. 1868. Ook *Pyr.* 771, waar „de herder achter de kalveren, hij die den doode beschermt", *m hnt irti* heet, d. w. z. de god van het graf, een bijnaam van Anubis, Geb en Min.

³⁾ De loofhut (*sh*) van den doode was uit *iaru*-riet gevlochten, *Pyr.* 130.

voedsel niet in aanmerking komt, biedt men haar aan goden en gestorven menschen als offer aan; de groote bloemstukken, die in de genoemde afbeelding (fig. 12) den overledene vertegenwoordigen, zijn uit papyrusplanten samengesteld. De mogelijkheid is dus niet uitgesloten, dat de uit papyrus-riet gevlochten hut van de zuidelijke *itert* de heilige loofhut kon voorstellen, den tempel der vegetatie, waarin de verrijzenis van den aardgod plaats vindt.

Inderdaad blijkt de naos van de zuidelijke *itert* met den aardgod en het doodenrijk in nauw verband te hebben gestaan. De aardgod Geb is „de heer van den naos van de

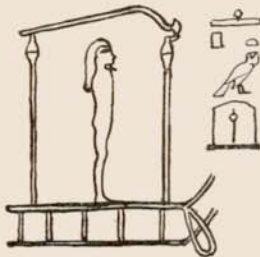

Fig. 16.

ook anders het teeken van het Zuiden⁴⁾. Een variant van

zuidelijke *itert* (of van Opper-Egypte)¹⁾. Men heeft, om redenen die ons ontgaan, het Zuiden met de aarde of de onderwereld, het Noorden met den hemel in parallelisme gedacht²⁾. Als woning van Geb komt ook de zoogenaamde „witte hut” voor; zij blijkt met den naos van het Zuiden identiek te zijn³⁾. De witte kleur is

¹⁾ *Pyr.* 1992.

²⁾ Zoo is de kroon van het Zuiden ook de kroon van Osiris, den god van het doodenrijk. Een voorstelling op den monolith in Louvre, D. 29, toont ons den aardgod Geb met den kroon van het Zuiden, de hemelgodin Nut met den kroon van het Noorden. De god Up-uat van het Zuiden is „de leider der aarde”, Up-uat van het Noorden „de leider des hemels”, Lepsius, *Todt.*, 142, 24 vg. en Leiden *M* 24—27, pl. VI (mummiekist). Volgens den Sabaka-tekst, een der oudste Egyptische documenten, krijgt de aardgod Set het Zuiden, de hemelgod Horus het Noorden bij de verdeeling van Egypte.

³⁾ Kees, *Opferlanz*, blz. 181—185.

⁴⁾ Nechebt van Eileithyapolis, de heerscheresse van de kapel van Opper-Egypte, heet „de witte van Eileithyapolis”, Brugsch, *Dict. Géogr.*, blz. 354. De witte kroon is de kroon van Opper-Egypte.

„de witte hut” is het graf of de sarcophaag¹⁾; men ziet de mummie van den gestorven mensch in „de witte hut” rechtop staan²⁾ (fig. 16), d. w. z. daarin verrijst hij uit den dood. Gegevens als deze maken het bijna zeker, dat de uit riet gevlochten hut van Opper-Egypte de kapel was van den aardgod en den god van het doodenrijk, en dat zij dus niet alleen wat vorm maar ook wat beteekenis betreft wezenlijke overeenkomst vertoont met de loofhut in den funerairen cultus.

Zoo is dan te verklaren, dat ook de lijkhut in de funeraire boot den vorm heeft van de hut van Opper-Egypte en dikwijls door hooge papyrusplanten — soms bloemstukken (zie fig. 17) — omringd is³⁾. Zij zijn daar niet als versiering aan-

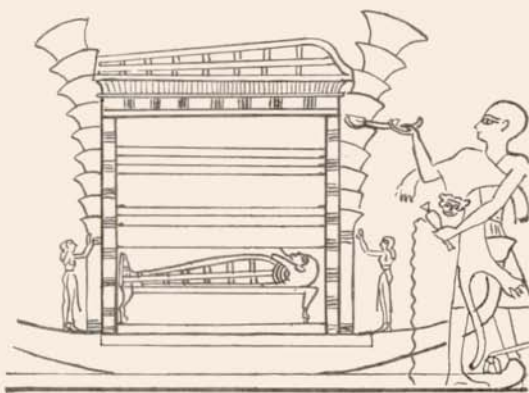

Fig. 17.

gebracht; het zijn de bloemstukken die men *anch*, „leven”,

¹⁾ Kees, *l. c.*, blz. 181. Het graf of de sarcophaag is tegelijkertijd de koningstroon (*serech*). De critiek die Kees, p. 256 v.g., op Moret oefent is zeker onjuist.

²⁾ Graf van Peti-Amon, afbeelding bij Budge, *Opening of the Mouth*, II, blz. 204.

³⁾ B.v. Naville, *Todtenb.*, I, pl. I; Wilkinson, *M. a. C.*, III, pl. 67 en 68 (onze fig. 17).

noemde, en die de lijkhut tot een werkelijke loofhut, een plaats der verrijzenis, maken.

Zoo is het verder te begrijpen, dat de oprichting van de hut van Opper-Egypte een heilige handeling was, die verricht werd bij het ontwaken van het leven in de natuur en bepaaldelijk in den plantengroei, het leven waaraan ook de afgestorvene deel nam. In een pyramidetekst lezen wij namelijk ¹⁾: „de afgestorvene (koning) is gezond; de hut van Opper-Egypte is opgericht; de nieuwe maan is geboren; de vruchtbare bodem (*sp*) leeft; de ceremonie van het trekken ²⁾ is verricht; Gij hebt het graan in den grond neergestampft”. De oprichting van de hut is de oprichting van de heilige loofhut, den tempel der vegetatie. Het oprichten was op zich zelf een symbool der verrijzenis; zoo het oprichten van de mummie, van de *ded*-zuil, van den obelisk, enz. Rechtop staan is leven, neerliggen (vgl. „cadaver”) is dood.

Om de groote beteekenis van de loofhut in den Egyptischen cultus te doen uitkomen, zij er verder aan herinnerd, dat de gewone naam van de hut van Opper-Egypte „het groote huis” is, de naam waarmee ook het allerheiligste van den tempel aangeduid wordt, het tempelvertrek, dat het graf en de plaats der verrijzenis van iederen Egyptischen god voorstelt. Wanneer het allerheiligste afzonderlijk afgebeeld is, namelijk als de hut van de heilige boot ³⁾, is zijn vorm steeds die van de hut van Opper-Egypte.

Heeft de hut der vegetatie een zoo belangrijken rol in den cultus — zoowel in den tempelcultus als in den funerair dien dienst — gespeeld, dan kan het ons niet verwonderen, dat

¹⁾ *Pyr.* 2069; vgl. 285 en 731 vg.

²⁾ Blijkbaar het trekken van de plantenbundels (*sta statjw*), in de graven van het Oude Rijk zoo dikwijls voorgesteld. Het trekken van de boot van Sokaris had ook plaats bij het ploegen en zaaïen; zie de vignet Naville, *Todtenb.*, I, pl. 31.

³⁾ Deze hut heet „het groote huis”, *Pap. Harris* 48.11 en 49.2.

zij ook bij het voornaamste feest in Egypte, het *sed*-feest, vermeld wordt. Inderdaad heeft zij dat feest gekenmerkt. Het was een loofhuttenfeest ter eere van den verrijzenden Horus, den god die in de gedaante van den koning den troon van zijn gestorven vader Osiris beklimt.

Het feest werd onmiddellijk na afloop van de overstroming gevierd, op 1 Tybi, den eersten dag van het „jaargetijde van den plantengroei”, in het Sothische normaaljaar beantwoordend aan midden November. De daaraan voorafgaande dagen waren aan de Osiris-mysteriën gewijd, met de ritueele voorstelling van den dood en de begrafenis van den god. Op den dag na de begrafenis, den dag van het *sed*-feest, beklom de Egyptische koning den troon en werd als Horus, zoon en erfgenaam van den gestorven Osiris, gehuldigd. Ook wanneer de werkelijke aanvaarding van het koningschap op een anderen tijd van het jaar viel, was 1 Tybi de theoretische dag der troonsbeklimming¹⁾. Het *sed*-feest heeft een geheel godsdienstig karakter gehad; de toevallige omstandigheden bij iedere troonopvolging waren daarbij zonder beteekenis. Na verloop van een grooter of kleiner aantal jaren werd de troonsbeklimming herhaald (niet herdacht); de 30-jarige periode, waarschijnlijk naar analogie van de maandperiode vastgesteld, speelde daarbij een zekere rol. Ook beschouwde men 1 Tybi, den theoretischen dag der troonsbeklimming, als een nieuwjaarsdag. Het is duidelijk, dat de voorstelling van den periodieken opgang van het natuurleven aan het *sed*-feest ten grondslag ligt. Osiris, de gestorven god der vegetatie, verrijst in zijn zoon den nieuwen koning, bij wiens troonsbeklimming een nieuw tijdvak begint.

Nu blijkt, dat de troonsbeklimming plaats had in de loofhut op den hoogen grond. Dat toonen reeds afbeeldingen uit de 1ste dynastie aan²⁾ (zie fig. 18). De naam van de hut

¹⁾ Sethe, *Untersuchungen*, III, blz. 136; Gardiner, *Journal of Eg. Arch.*, II (1915), blz. 124.

²⁾ Quibell, *Hieraconpolis*, I, pl. 26 B; Petrie, *Royal Tombs*, I, pl. 11 en 15.

der troonsbeklimming was, althans in latere tijden, „de witte hut der Grooten (of der afgestorvenen)”¹⁾, dus de reeds vermelde aardtempel van Geb, waarin de verrijzenis van den god der vegetatie (ook van den gestorven mensch) geschiedt. Een andere naam is de „kiosk” of de „baldakijn”, *tentat*²⁾. Ook deze was een open hut, gewijd aan de goden der vegetatie, bepaaldelijk aan Ptah³⁾, den god van de loofhut, en aan Osiris⁴⁾. Fig. 19 laat ons de gewone kiosk, met planten en wijnkruiken, zien⁵⁾. De kiosk der troonsbeklimming stond op een hoogte; haar naam is in den regel met het teeken van een trap gedetermineerd. Het is de hooge grond, waarop volgens

Fig. 18.

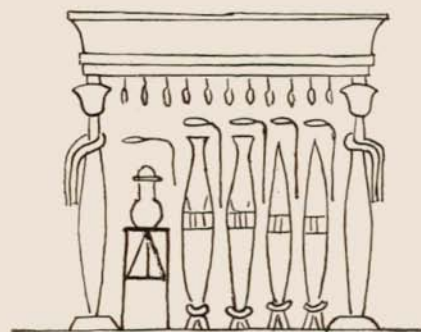

Fig. 19.

den pyramidetekst⁶⁾ de loofhut opgericht werd, de hoogte die uit het water der overstroming (waarin Osiris, volgens de mythe, gestorven is) te voorschijn komt. Te Memphis heet zij „de heuvel (of trap) der overstroming”⁷⁾. In de afbeeldingen van de vel-

¹⁾ Kees, *Opfertanz*, blz. 179 en 183 vgg.

²⁾ *Pap. Harris*, bl. 49, 10.

³⁾ *Ib.*, bl. 45, 3 vg.

⁴⁾ Zie de vignetten bij *Todt.*, 125 (Leiden *T.*, 2, pl. 7).

⁵⁾ *Mission au Caire*, V, blz. 268.

⁶⁾ *Pyr.* 496.

⁷⁾ Brugsch, *Dict. Géogr.*, blz. 236 en 1369.

den der zaligen (de riet-moerassen), afbeeldingen die een werkelijk Delta-landschap voorstellen, is deze heuvel der overstroming steeds in den vorm van een trap geteekend.

De kiosk *tentat* was soms op het dak (de hoogte) van den tempel opgericht. De tempel zelf is dan de zoo dikwijls genoemde trap (of hoogte) van Osiris, of van Ptah, of van Min. Op het dak van den tempel werden ook de Osiris-mysteriën gevierd, niet om deze aan de oogen der oningewijden te onttrekken (dan had het wel in den tempel zelf kunnen geschieden), maar omdat de tempel de kosmische hoogte voorstelt, vanwaar het leven verrijst¹⁾.

Als teeken van het *sed*-feest komt inplaats van de loofhut ook de heuvel of trap alléén voor²⁾. Het hooge land heeft namelijk in de godsdienstige symboliek in hoofdzaak dezelfde beteekenis als de loofhut; beide stellen de plaats voor, waar het aardleven opgaat. Waar Pepi I het *sed*-feest voor Min viert, staat deze aardgod op een hoogte genoemd *hesep*, d.i. „vruchtbaar land“, waaruit planten welig opschieten³⁾ (fig. 20). *Hesep* heeft hier den bekenden vorm van *ma-a-t* (symbool van de godin van orde) gekregen⁴⁾, omdat dit laatste teeken juist den hoogen

Fig. 20.

¹⁾ De Buck, *De Egypt. voorstellingen betreffende den oerheuvel* (1922), blz. 72 vgg.^o

²⁾ B.v. op den Palermosteent, vóórzijde, 3de register.

³⁾ *I. D.*, II, 115 g.

⁴⁾ Of — zoo men wil — het gewone voetstuk (*ma-a-t*) van Min is als *hesep* uitgelegd.

grond of den heuvel voorstelt.¹⁾ Ook *tental*, de kiosk of loofhut, is dikwijls als een hoogte (trap) zonder meer geteekend²⁾, en het woord kan door het gewone *ma-a-t* teeken, in plaats van de trap, gedetermineerd worden³⁾. *Ma-a-t* werd ook als aardgodin gedacht (gelijk de Grieksche Themis), en dan bepaaldelijk als godin van het zich regelmatig vernieuwende aardleven.

Van de godsdienstige handelingen bij het *sed*-feest vermeld ik hier alleen een enkele, blijkbaar de voornaamste, namelijk het offer van den koning aan zijn vader, den gestorven god der vegetatie. Gelijk Horus aan zijn vader Osiris in de loofhut het vegetatieoffer brengt⁴⁾, soms door den bloem vertegenwoordigd, zoo offert de Egyptische koning (Horus op aarde) door een symbolische handeling bij zijn troonsbeklimming de opbrengst van geheel Egypte aan den aardgod, Osiris of Min of Ptah. Het opschrift, dat van de oudste tijden af aan bij de voorstelling van het *sed*-feest te lezen is, luidt: „de koning geeft de vruchtbaarheid (*sehet*) der viervoudige (aarde) bij het *sed*-feest”⁵⁾. Dit offer van den rijkdom der gansche aarde is nauw verwant met het „loofhuttenoffer” in den funerairn cultus. En het is identiek met het overbekende „koningsoffer” (*nesut ta heheb*) aan den afgestorvene, waarbij deze in de plaats van Osiris treedt of door tusschenkomst van Osiris het „koningsoffer” ontvangt. Volgens een tekst uit het Middel-Rijk spreekt de afgestorvene dat zoo uit: „ik

¹⁾ De hut der zuidelijke *itert* op de *ma-a-t* of den trap opgericht, fig. 15, no. 5-9.

²⁾ Zoo in het groot *Pap. Greenfield*, pl. 108.

³⁾ Sethe, *Urkunden 18 Dyn.*, blz. 200. De „trap” van Osiris, Ptah en Min is meestal het *ma-a-t* teeken, waarop deze goden staan.

⁴⁾ In fig. 7 toont de uraeusslang op het voorhoofd van Horus aan, dat hij met den koning identiek is.

⁵⁾ Daarbij beklimt hij den troon in de enkele, of in de dubbele (Zuid, Noord), of in de viervoudige (Z., N., O., W.) hut, opgericht op de enkele, of dubbele, of viervoudige hoogte.

heb een koning op den troon van Horus gezet, om mij het groote offer te brengen" ¹⁾). De gestorven mensch is (als Osiris) de goddelijke vader van den koning en ontvangt daarom van dezen het funeraire loofhuttenoffer.

Het *sed*-feest was een loofhuttenfeest en waarschijnlijk het belangrijkste feest in den Egyptischen cultus. Zoo is te verklaren, dat het oude teeken van de loofhut (fig. 2) het teeken is geworden voor „feest” in 't algemeen. De idee van verrijzenis ligt aan ieder Egyptisch feest ten grondslag, en de loofhut was, naast de hoogte en de heilige boot, de typische plaats der verrijzenis.

Welke overeenkomst er mag hebben bestaan tusschen het Egyptische en het Israëlietische loofhuttenfeest laat ik hier in 't midden. Voor de beantwoording van deze vraag zullen de uiteenzettingen van professor Sigmund Mowinckel over de troonsbeklimming van Jahwe op het groote loofhuttenfeest ²⁾ wel van beteekenis zijn.

¹⁾ Lacau, *Textes religieux*, no. 14, (blz. 34 vg.).

²⁾ *Videnskapsselskabet's Skrifter. Hist.-flos Klasse 1921, No. 6. Kristiania 1922.*